

РЕПРЕСІЇ ПРОТИ АВТОРІВ «УКРАЇНСЬКОГО ВІСНИКА» 1972 - 1973 РР.

Ростислав Сегеда,

*кандидат історичних наук, заступник декана
з навчально-методичної роботи, доцент кафедри історії України
Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова*

Діана Карпішина,

*магістрант історичного факультету
Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова*

Проаналізовано особливості самвидавчого журналу «Український вісник», розглянуто причини наступу радянської влади на українських інакодумців та методи боротьби з ними.

Ключові слова: Самвидав, «Український вісник», дисидент, рух опору, «справа Добоша» «генеральний погром», репресії.

The peculiarities of the self-published magazine «Ukrainisky Visnyk» (Ukrainian Herald) are analyzed, the reasons of the attack of the Soviet authorities on the Ukrainian dissidents and methods of struggle against them are considered.

Keywords: Samvydav, «Ukrainisky Visnyk», disssdent, resistance movement, «the case of Dobosh», «general pogrom», repression.

Для українського самвидаву 1960-х рр. характерним було поширення окремих літературних творів, публіцистичних праць, документів правозахисного руху, а для наступного десятиліття вже постала проблема про формування періодичних позацензурних журналів в яких публікувалися б найрізноманітніші твори самвидаву, які до цього ходили в списках. Прагнення охопити ширші сторони суспільно-політичного життя, факти, які не оголошувалися в офіційній пресі теж відіграло свою роль у намірі створити періодичне видання. Таким чином сформувався і почала втілюватись ідея підготовки «Українського вісника», який став унікальним позацензурним літературно-публіцистичним і правозахисним журналом в СРСР. Та якою була його подальша доля, та що чекало на його авторів та упорядників у майбутньому?

Дослідженню діяльності українського самвидаву, і зокрема, дій КДБ, прийнятих стосовно його авторів, присвячено праці О. Бажана, Г. Касьянова, О. Обертаса, І. Стасюка, Ю. Зайцева, Б. Захарова у яких самвидав розглядався з різних точок зору. Проте виникає потреба узагальнити причинно-наслідкові зв'язки подій 1971-1973 років.

У січні 1970 р. вийшов перший номер самвидавчого захаявнього журналу «Український вісник» друкувалась інформація про порушення свободи слова та багатьох інших демократичних прав, передбачених Конституцією, про репресії і стан політичних в'язнів, про намагання дезінформувати радянське суспільство, про акції протесту. Сторінками журналу поширювалася також проза, поетичні, переклади, передруки праць самвидаву опубліковані за кордоном, полемічні твори й правозахисні документи [3, с. 177].

Редколегією журналу вказувалося, що він не є антирадянським чи антикомуністичним, а навпаки – повністю легальним і конституційним виданням, що відповідає нормам Конституції й принципам соціалістичної демократії. Навпевно, найбільшу вагу у кожному випуску мала інформація стосовно репресій інакодумців, про різні форми адміністративних переслідувань та про становище руху опору [2, с. 118].

Майже всі політично активні інакодумці активно приймали участь у написанні й поширенні самвидавчих творів. Саме через самвидав було налагоджено систему міцних та постійно діючих в'язків між ними [2, с. 118].

Самвидав став організаційною базою руху опору. За такої ситуації для партійної верхівки знищення самвидаву ставало питанням знищення політичної і духовної опозиції. Тим більше, що масштаби розповсюдження і читання самвидаву значно зростали. Це створювало небажані перспективи для режиму, який основним із своїх завдань мав тотальне ідеологічне обдурення радянського суспільства [2, с. 119].

Не дивлячись на активні заходи протидії влади різним проявам інтелектуального протесту, в республіці та за кордоном поширювалися самвидавні позацензурні твори, які радянські спецслужби не могли взяти під свій контроль. Від середини червня 1970 р., КДБ при РМ УРСР постійно надавав інформацію ЦК КПУ про підвищення популярності в республіці позацензурного журналу «Український вісник» і розшук його авторів [1, с. 32].

25 травня 1971 р. з'явилась широка доповідна записка 5 Управління КДБ при РМ УРСР «Про особливості націоналістично та ідейно ворожих процесів в середовищі деякої частини інтелігенції та молоді республіки та про наміри по активізації контррозвідувальних заходів з метою припинення ворожої діяльності інспіраторів та натхненників цих процесів» [1, с. 32].

28 червня 1971 р. було видано постанову ЦК КПРС, а 27 липня постанову ЦК Компартії України з однаковою назвою «Про заходи по протидії нелегальному розповсюдженню антирадянських та інших політично шкідливих матеріалів». Влітку 1971 р. КДБ почав роботу над спецоперацією «Блок» - дії спрямовані на нейтралізацію «націоналістичних елементів» в УРСР, пов'язаних з нелегальним поширенням «антирадянських та інших політично шкідливих матеріалів /так званий самвидав/» [1, с. 32].

Починаючи з 1972 р. в СРСР активізуються політичні репресії. Події, які відбувалися у той час були названі «генеральним погромом». Г. Касьянов вказує на декілька причин сплеску репресивних заходів у цей період. На його думку прийняті заходи проти інакодумців могли бути викликані 50-ю річницею утворення СРСР, що наближалась, прагненням сформуванню до цього дня «морально-політичну єдність» у суспільстві та «інтернаціональну єдність» народів СРСР. Ще однією з причин посилення тиску, Г. Касьянов називає значне розширення інакомисленнями, яке радянська влада почала вважати загрозливим для системи. Також варто не забувати, що дисиденти своєю діяльністю псували імідж СРСР, в якому відбувався процес «розрядки». Крім цього Г. Касьянов причиною переходу до радикального знищення інакомислення називає ще просто вольове рішення партійно-державних керівників [2, с. 121].

Проводячи оперативно-розшуковий процес з ціллю виявити осіб, причетних до поширення позацензурних матеріалів, КБД «натрапив» на 24-річного студента з Бельгії українського походження, що приїхав в УРСР як турист, Ярослава Добоша, який мав зустрічі з деякими авторами самвидаву [4, с. 182].

Газетою «Радянська Україна» 15 січня 1972 р. було повідомлено, що заарештовано туриста з Бельгії Ярослава Добоша за здійснення підривної антирадянської діяльності. Я. Добоша арештували 4 січня у Чопі і вже через тиждень розпочалися затримання і арешти осіб, яких влада прагнула пов'язати з цим бельгійцем як з «емісаром закордонних центрів». Сформувався намір звинуватити авторів самвидаву у зв'язках з закордонними спецслужбами і показати їх як шпигунів або як їхніх помічників [2, с. 122].

12 січня у Києві були затримані Іван Світличний, Василь Стус, Микола Плахотнюк, Євген Сверстюк, Леонід Плющ, Зиновій Антонюк, Олесь Сергієнко, Данило Шумук, Микола Холодний, Володимир Рокецький, Леонід Селезненко, Василь Рубан, Любов Середняк, Іван Коваленко. Зиновія Франко була звільнена

з праці з Інституті мовознавства АН УРСР і 20 днів перебувала за ґратами. У Львові до в'язниці запроторили В'ячеслава Чорновола, Ірину Калинець, Івана Геля, Михайла Осадчого та Стефанію Шабашуру [5, с. 117].

Проте більша частина заарештованих ніколи навіть не бачились з Добошем. Реалізації даної схеми завадило також те, що утримувана в ізоляторі С. Шабатура спромоглася таємно переговорити з бельгійцем, яким утримувався у сусідній камері (притуливши до стіни горнятко), і в такий спосіб дізнатись про певні аспекти справи. В Я. Дороша виявили на митниці такий «шпигунський матеріал» як копія праці С. Караванського «Словник рим української мови». Було видано лайливу статтю у якій С. Караванський висвітлений як шпигун та ідеологічний диверсант. Бесіди з Я. Добошем були підтасовані, його зустріч з І. Світличним подана як обмін інформацією двох злочинців і нібито за повідомлення політичного характеру Світличний отримав 50 карбованців. Проте фальсифікація виявилась дуже примітивною і Я. Добоша на вимогу управління Бельгії було депортовано за межі СРСР, після чого він повідомив зарубіжним журналістам, що йому погрожували і примушували давати не правдиві свідчення. Та все таки «Справа Добоша» поклала початок широкій репресивній діяльності проти самвидаву. Головною метою якої було ліквідування «Українського вісника» [2, с. 123].

Проводячи слідство, затриманих залякували розстрілами, фізичними розправами, лікуванням у психіатричній лікарні [6, с. 107]. У Львівському обласному суді першою розглядали справу художниці С. Шабатури, її звинуватили в участі у вертепах, ініціалі «Ш» зображеному на гобеленах, який був схожим слідчим на тризуб, підписах у заявах в захист арештантів, зокрема В. Мороза та в читанні і поширенні антирадянських творів. Під час слідства її кидали на підлогу і топтали. 13 липня 1972 р. її засудили за статтею 62 ч. 1 КК УРСР на 5 років колонії суворого режиму і заслання на 3 роки [5, с. 118].

М. Осадчий за викривальну повість «Більмо», про враження від слідства у своїй справі та ув'язнення у 1965-1967 рр., 5 вересня 1972 р. був визнаний особливо небезпечним рецидивістом та отримав 7 років таборів особливого режиму із засланням на 3 роки [5, с. 118].

Найбільше мороки слідчі мали у справі В. Чорновола, до нього застосовували найрізноманітніші засоби тиску, щоб він зізнався у причетності до «Українського вісника». Його звинуватили у співпраці з цим журналом та авторстві листа до ЦК КПУ у виправдовуванні злочинних намірів Мороза, ініціативі формування Громадського комітету захисту Ніни Строкатої, зберіганні віршів І. Сенік, І. Калинець, М. Осадчого та І. Калинця, магнітофонному записі пісні про самостійну Україну та інших антирадянських листах і статтях та засудили 12 квітня 1973 р. на 6 років таборів суворого режиму і 3 роки заслання [5, с. 119].

10 років таборів особливого режиму й 5 років заслання отримав у вересні 1972 р. Юрій Шухевич через деякі нелояльні до влади статті. У березні був заарештований музеєзнавець Борис Ковгар, у квітні – Іван Дзюба, у травні – філолог Надія Світлична та психіатр Семен Глузман, у липні – науковці і Інституту філософії АН УРСР Євген Пронюк та Василь Лісовий, вчитель Павло Стрільців, у серпні – поет Ігор Калинець, у жовтні – автор програми Української національної комуністичної партії Василь Рубан, у листопаді – вишивальниця і поетеса Ірина Сенік, у грудні – епідеміолог Лідія Гук [5, с. 120].

Також у квітні 1972 р. завдяки спільним діям КДБ при УРСР та СТБ (спецслужб Чехословаччини) знищено нелегальний шлях переправи до західних країн об'єктами справи «Блок» творів самвидаву. На території Словацької республіки були спіймані Ганна Коцур, Павло Мурашко та Петро Гроцький, які були звинувачені у вивезенні з УРСР окремих номерів «Українського вісника», творів Євгена Сверстюка, Василя Стуса, Ірини Калинець [1, с. 33].

Протягом 1972 р. члени КДБ збирали компромат на осіб у справі «Блок»: письменників М. Руденка, О. Бердника, художника Б. Сороку, пенсіонерку О. Мешко та інженера-геодезиста І. Русіна [1, с. 34].

Арешти продовжувались і в 1973 р., затримали Василя Овсієнка, Валерія Марченко, Анатолія Здорового, Володимира Сеньків, Григорія Приходька, Сергія Параджанова. Зорян Пападюк та Яромир Микитка були ув'язнені за формування таємного Українського національно-визвольного фронту (Самбір-Львів, 1968-1973) та друк нелегального журналу «Поступ» [5, с. 121].

Покарання були жорстокими, судами лише підтверджувався результат слідства. Заарештованих у 1972-1973 рр. було засуджено в основному на 8-12 років позбавлення волі у тюрмах й таборах суворого режиму та на заслання. «Рецидивісти» та причетні до минулих етапів національно-визвольних змагань дістали ще більше покарання. Так, Данило Шумук, Володимир Дяк й Іван Гель отримали по 15 років, Богдан Чуйко – 20. У психіатричних тюрмах знаходились Леонід Плющ, Василь Рубан, Микола Плахотнюк, Борис Ковгар [5, с. 121].

Єдине, що можна було зробити, аби вберегти себе від стількох років за ґратами – публічно покаятись. Не поборовши морально-психологічного тиску на таке погодилось декілька арештованих, а саме – онука І. Франка – Зиновія Франко, Микола Холодний, Леонід Селезненко та найбільше враження справило каяття Івана Дзюби – автора епохальної праці «Інтернаціоналізм чи русифікація?», яке працівники КДБ прийняли як значний успіх у боротьбі з «українським буржуазним націоналізмом» [4, с.183].

Організаторам «генерального погрому» вдалося запроторити за ґрати основних літературних й організаційних постатей самвидаву. Акції репресій, переслідувань і утисків відбувались у й наступні роки, хоч їх інтенсивність значно зменшилась, проте у випадках коли вони застосовувались, покарання було надмірно суворим. Не дивлячись на всі заходи радянської влади їй не вдалося повністю знищити рух опору інакомислячих. В деякій мірі він продовжився в таборах, не припинявся інтелектуальний опір у формі самвидаву, навіть відбувалися спроби створення підпільних організацій, але вони відразу придушувалися. Рух опору був тепер дуже непомітним, але в той же час він став більш радикальним. Значна кількість інтелігенції, яка до цього бажала «вдосконалення» політичного режиму тепер стала її відвертим противником. І вже у другій половині 70-х років, головним способом боротьби проти системи захист прав людини пов'язаний з діяльністю членів Української Гельсінської Групи сприяння виконанню Гельсінських угод.

Література

1. Бажан О. Г. Спецоперація КДБ УРСР «Блок»: розробка, хід, наслідки. Режим доступу: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/2667/Bazhan_Spetsoperatsiia_KDB_URSR.pdf?sequence=1&isAllowed=y
2. Касьянов Г.В. Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960-80-х років. К.: Либідь, 1995. – 224 с
3. Обертас О. Український самвидав: літературна критика та публіцистика (1960-і - початок 1970-х років): монографія / О. Обертас; НАН України, Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка. – Київ: Смолоскип, 2010. – 298 с.
4. Стасюк І. М. Погром українського самвидаву початку 1970-х рр.: передумови та наслідки. Режим доступу: <http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/21513/1/33-179-185.pdf>
5. Зайцев Ю. Друга хвиля погрому антирежимної опозиції (1972-1973). Режим доступу: file:///C:/Users/User/Downloads/novdob_2015-2016_3-4_12.pdf
6. Захаров Б. Нарі історії дисидентського руху в Україні (1956-1987)/ Харківська правозахисна група; Худож.- оформлювач Б. Захаров.- Харків: Фоліо, 2003. - 144 с.